

Llys a Llan

*Colofn sy'n crwydro ar hyd
meysydd llên, crefydd a hanes
yng Nghaerdydd a'r Fro*

Yr Athro E. Wyn James

Siemsyn Twrbil a Thribannau Caerdydd – rhan 1

Y triban yw un o'r mesurau mwyaf hoffus ac agos-atoch yn ein barddoniaeth. Pennill o bedair llinell yw triban, ond cafodd yr enw 'triban' am fod ynddo dair prif odl, sef ar ddiwedd llinellau 1, 2 a 4. Yn ogystal, fe geir odl gyrch rhwng diwedd llinell 3 a chanol llinell 4. Pennill byr, llawn odlau yw'r triban, felly, ac o ran cywair, mae'n syml ac uniongyrchol ei fynegiant, yn werinol ei naws, ac yn rhwydd i'w gofio.

Er bod beirdd ar hyd a lled Cymru wedi canu ar y mesur hwn ar draws y canrifoedd, fe'i hanwyliid yn arbennig gan feirdd gwlad Morgannwg erbyn y 18fed ganrif a'r 19eg ganrif. Ac yn wir, aeth yr ysgolhaig mawr Griffith John Williams (1892–1963), a fu'n Athro'r Gymraeg yng Nghaerdydd, mor bell â dweud 'fod tribannau Morgannwg yn un o brif ogoniannau llenyddiaeth boblogaidd y Cymry'.

Fe soniais rywfaint am dribannau mewn erthyglau yn y golofn hon yn rhifynnau Chwefror a Mawrth 2021. (Mae modd eu darllen yn electronig ar wefan *Y Dinesydd*: <http://dinesydd.cymru/teithiau/>.) Trafod y triban yn gyffredinol a wnes i yn yr erthygl gyntaf, a chanolbwyntio yn yr ail ar dribannau a oedd yn enwi Caerdydd yn benodol.

Un o nodweddion tribannau Morgannwg yw eu bod yn hoff iawn o enwi pobl a lleoedd. Dywed G. J. Williams fod y tribanwyr yn cael 'hwyl wrth fydryddu enwau lleoedd, fel petaent yn eu hanwesu'. Ond ysywaeth, dim ond dau driban 'traddodiadol' y llwyddais i ddod o hyd iddynt a oedd yn enwi Caerdydd, a'r ddau hynny ond yn crybwyll y dref ymhlith manau eraill, yn hytrach na'u bod yn dribannau am Gaerdydd yn neilltuol.

Awgrymais yn f'erthygl ar dribannau Caerdydd ym mis Mawrth 2021 y byddai'n dda gweld cystadleuaeth llunio triban yn cynnwys yr enw 'Caerdydd' yng ngholofn 'Pobol y Rhigwm' yn *Y Dinesydd* neu yn rhestr testunau Eisteddfod Gadeiriol Caerdydd. Ac yn wir, wedi imi lunio'r erthygl honno, deuthum ar draws dau driban sy'n enwi Caerdydd a fu mewn cystadleuaeth eisteddfodol.

Yn 2006, gosodwyd cystadleuaeth yn Eisteddfod Genedlaethol Abertawe a'r Cylch ar y testun 'Cyfres o dribannau (hyd at 8) i gynnwys enwau llefydd'. Mae cysylltiad agos rhwng y gystadleuaeth hon a dau o gynheiliaid y bywyd Cymraeg yng Nghaerdydd a'r Fro, oherwydd beirniad y gystadleuaeth oedd y diweddar Islwyn Jones ('Gus'; 1931–2015), a fu am flynyddoedd yn ddarlithydd yn y coleg hyfforddi athrawon yn y Barri, a'r un a roddodd y wobr oedd y ddiweddar Mallt Anderson (1926–2021), un o brif sylfaenwyr Cymdeithas y Dywysoges Gwenllïan.

Yn ei feirniadaeth, mae Islwyn Jones yn dyfynnu rhai o dribannau gorau'r ymgeiswyr anfuaddugol, ac yn

eu plith cawn hwn gan 'Cwasi', sydd wedi ei 'ysbrydoli' gan y Senedd (neu'r Cynulliad Cenedlaethol fel yr oedd bryd hynny):

O Fae Caerdydd âi'r llonge,
A'r gwynt yn llenwi'r hwylie,
Ond yn lle gwynt da'th awel boeth
A sw'n 'gwŷr doeth' yn dadle.

A dyna, wedyn, y triban crafog hwn gan 'Dafydd', sydd hefyd yn cyfeirio at y Cynulliad:

Caerdydd sy'n llawn brwdfrydedd,
Caerdydd yw cartre'r Senedd,
Caerdydd sy'n cael y jam i gyd,
'Sdim byd yn dod i'r gogledd.

Gwnaeth Tegwyn Jones gymwynas fawr trwy gyhoeddi casgliad helaeth o 677 o dribannau dan y teitl *Tribannau Morgannwg* yn 1976, ac yn ogystal â'r ddau driban sy'n enwi Caerdydd y soniais amdanynt yn f'erthygl ym mis Mawrth 2021, ceir yn y gyfrol honno nifer o dribannau sy'n enwi rhai o'r pentrefi sydd bellach yn rhan o'r ddinas, ac at y rheini y trown yn awr.

Nid yw'n syndod, efallai, o gofio ei hynafiaeth a'i chadeirlan mai Llandaf yw'r faestref a enwir amlaf yn y tribannau, er mai wrth restru gwahanol fannau y mae enw Llandaf yn digwydd fynychaf, megis yn y triban hwn, sy'n enwi nifer o'r llannau ym Mro Morgannwg. Ac fel sydd mor wir am dribannau Morgannwg yn gyffredinol, mae'r dinc lafar yn amlwg ynddo:

Llandŵ, Llandaf, Llandochoa,
Llan-fair a Llanbed-ucha,
Llantrisant sydd, Llangeinwr syw,
Llangynwyd yw'r lle gora.

Plwyf i'r de o dre'r Bont-faen yw'r 'Llan-fair' sydd dan sylw yn y triban hwn; ei enw Saesneg yw 'St Mary Church'. Llanbedr-ar-fynydd, rhwng Llanharan a Thonyrefail, yw 'Llanbed-ucha'; yr enw arall arno yw 'Peterston-super-montem' – sy'n esbonio'r 'ucha', wrth gwrs.

Caiff Llandaf ei henwi mewn dau driban sy'n dilyn fformwla debyg i'w gilydd; ac mae un o'r rheini hefyd yn enwi lle arall sydd bellach yn rhan o ddinas Caerdydd, sef Rhiwbina. Symud o'r gogledd i'r de y mae'r ddau driban yn ddaearyddol, o Flaenau Morgannwg hyd Fryste (*Bristol*), a phethau'n gwella po fwyaf i'r de yr awn!

Mae'n bwrw glaw'n y Blaena,
Mae'n dechra pican yma,
Mae'n heulo'n deg ar bont Llandaf,
Mae'n dywydd braf ym Mrysta.

Mae'n dechra dyddio yma,
Mae'n ddydd ar ben Rhiwbeina,
Mae'n cwnnu'r houl ar bont Llandaf,
Mae'n ola braf ym Mrysta.

Ystyr 'pigan' yw 'bwrw glaw yn ysgafn'; ac mae caledu'r 'g' yn 'c', sef 'pican', yn un o nodweddion y dafodiaith leol, y Wenhwyseg. Ystyr 'cwnnu'r houl' yw 'codi'r haul', a ffurf lafar ar 'golau' yw 'ola'.

Mae triban arall sy'n enwi Llandaf yn rhestru nifer o fannau eraill yn yr hyn sydd bellach yn orllewin dinas Caerdydd.

Mae merched glân yn Nhyllgo'd,
Ac yn Llandaf rhai hynod,
Ac yn y Caera aml rai,
Ond yn Nhrelái'r cleciod.

Digwydd yr enw 'Caerau' mewn sawl triban. Y Caerau yng ngorllewin Caerdydd yw'r un sydd mewn golwg yn y triban hwn, ond y Caerau ger Maesteg sydd dan sylw mewn tribannau eraill, ac yn achos rhai tribannau, mae'n anodd bod yn sicr at ba Gaerau y cyfeirir.

Ond pwy oedd awdur y triban hwnnw am ferched 'y Caera' yng ngorllewin Caerdydd? At hynny y trown y tro nesaf.

(I'w barhau)
